

Konstruált közös emlékezet

*Felejtés és az emlékezés Doneck emlékműveinek példáján**

OKSZANA MIHEJEVA

A múlt folyamatosan része a jelenünknek, és az, ahogyan ehhez a jelenhez viszonyulunk, nagymértékben függ attól, mit tudunk a múlttól. A múltban megtörtént valóságos események átalakulnak „a múlt képévé” – azaz a múltból alkotott képünké. Ez a kép megfelelhet a valóságnak, ám alaposan el is térhet tőle. A tudatunkba bevésődő kép világlátásunk részévé válik, hatással lesz tetteinkre és választásunkra, azaz realitássá változik.

Daniel Halévy „a történelem gyorsulásáról” beszél,¹ amikor nem a stabilitás, hanem a változás válik állandóvá, ami által az emlékezet számos konstrukciója alakul ki (különböző társadalmi vagy etnikai közösségeké, népeké, amelyek emancipálódtak, és amelyek számára saját történelmük alakítása egyfajta öngazolás, egyediségük és sajátosságuk bizonyítéka). Az emlékezet és a történelem viszonyáról számos elméletet alkottak, többek között Maurice Halbwachs,² Pierre Nora,³ Paul Connerton⁴ és mások.

* Міхеєва Оксана: Державна ідеологія та конструювання спільної пам'яті про минуле: організоване забуття та феномен пригадування (на прикладі пам'ятників Донецька). In: *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Матеріали другої наукової конференції (Донецьк, 14 квітня 2006 р.)* Донецьк, ДонДУУ, 2006. 175–184.

¹ Vö: Halévy, Daniel: *Essai sur l'accélération de l'histoire*. Paris, Editions Self, Les Pies d'Or, 1948.

² Хальбвакс, Морис: Коллективная и историческая память. *НЗ* № 40–41 (2–3/2005) <http://www.nz-online.ru/index.phtml?cid=10010434>; Magyarul: Maurice Halbwachs: A kollektív emlékezet. In: Felkai Gábor – Némédi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Budapest, Új Mandátum, 2000. 303–433.

³ Нора, Пьер: Всемирное торжество памяти. *Неприкосновенный Запас*. 2005. № 2–3. 40–41 www.nz-online.ru/index.phtml?cid=10010434 Magyarul: Pierre Nora: Emlékezetdömping. Az emlékezés hasznáról és káráról. (Fordította. Mihancsik Zsófia.) *Magyar Lettre Internationale* http://www.eurozine.com/articles/article_2007-10-08-nora-hu.html

⁴ Коннертон, Пол: *Як суспільства пам'ятають*. Пер. з англ. Світлана Шліпченко. Київ, Ніка-Центр, 2004.

A műemlékek a kollektív emlékezet tárgyiasult megnyilvánulásai. Jelek, amelyek bizonyos kódot hordoznak magukban, ami által „érthetővé” válnak az emberek egy csoportja számára. Mások számára olyan információkat hordozhatnak, amelyek számukra megfeythetetlenek.⁵ Mindez befolyással van az identitás alakulására – egy adott társadalmi csoporthoz való tartozás tudatára, amely csoport mindig különbözik és megkülönböztethető más csoportok, városok, régiók, államok stb. tagjaitól.

Ez a folyamat lehet természetes, ám állhat az állam ideológiai befolyása alatt is. Az állam abban érdekelt, hogy a polgárok tudatába a domináns ideológiai szerkezet vésődjön be. Ebben a folyamatban nem csak az emlékművek (mint „a nép kiemelkedő fiairól”, a hősokról szóló mártírológia és ikon jelenségek tárgyiasulásai) játszhatnak fontos szerepet, hanem a körülöttük kialakuló hivatalos és nem hivatalos mítoszok és rituálék is.

Ebben a vonatkozásban különösen érdekesnek ígérkezik Juzivka⁶/Sztalino⁷/Doneck⁸ városának vizsgálata. A város még fiatal, bő száz éve alapították mint a környék iparát és bányáit kiszolgáló munkástelepülést. Az elemzéshez az 1956., 1960., 1968., 1972., 1977., 1980., 1986., 2002. évi városi útikönyveket használtuk fel.⁹

A műemlékeket a felállításuk időrendjében a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. forradalom előtti időszak;

⁵ Коннертон, Пол: *Як суспільства пам'ятають...* 52; Лотман, Юрий: Семиотика кино и проблемы киноэстетики <http://www.kulichki.com/moskow/CINEMA/kinolit/LOTMAN/kinoestetika.txt>

⁶ 1924-ig, az alapítóról, John Hughes walesi üzletemberről.

⁷ 1924 és 1961 között J. V. Sztálinról.

⁸ Ukránul: Донецьк; oroszul: Донецк.

⁹ *Сталино. Справочник-путеводитель*. Сталинское областное издательство. Сталино, 1956; Бахаев, Алексей: *Сталино сегодня и завтра*. Сталино, Донбасс, 1960 (A szerzőként feltüntetett Alekszej Bahajev – a népképviselők sztálinói városi tanácsa végrehajtó bizottságának akkori elnöke.); *Памятные места Донбасса*. Изд-во «Донбасс», Донецк, 1968; Шапиро, Владимир: *Вечно живые. Памятники Донецкой области*. Донецк, Донбасс, 1972; *Памятники героям революционного движения, октябрьской революции и гражданской войны в Донецкой области*. Методические рекомендации в помощь лекторам Общества охраны памятников истории и культуры, экскурсоводам туристско-экскурсионных организаций. Донецк, 1977; *Памятники революции и гражданской войны. Путеводитель*. Донецк, Донбасс, 1977; Вадименко, Марк: *Памятники ратному подвигу: путеводитель*. 2-е издание, доп. Донецк, Донбасс, 1980; Колесник, Николай: *Вечный огонь памяти: Путеводитель*. Донецк, Донбасс, 1986; Рубинштейн, Лев: *Книга рекордов Донбасса: Проза*. Донецк, ЕАИ-ПРЕСС, 2002.

2. 1920-as évek;
3. 1930-as évek – az 1950-es évek eleje, „sztálini éra”;
4. az 1950-es évek második fele – az 1980-as évek közepe, Nyikita Hruscsov és Leonyid Brezsnyev pártfőtikárságának időszaka;
5. az 1980-as évek második fele – az 1990-es évek eleje, a gorbacsovi reformpolitika időszaka;
6. a 20–21. század fordulója, a független Ukrajna időszaka.

Egymással összehasonlíthatatlan korszakok ezek, bár történetileg egymás után következtek, s az emlékművek kronologikus rendben való vizsgálatát teszik lehetővé. Mára nem maradt fenn egyetlen olyan emlékmű sem, amely a szocialista forradalom előtti időkből származna, többek között azért sem, mert túl rövid volt ez az idő ahhoz, hogy a tárgyiasult emlékezet nyomot hagyjon a városban. A következő időszak 1920-szal kezdődik, amikor a városban a szovjetek kerültek hatalomra hosszú polgárháborús küzdelmek után. A forradalom gyökeres változásokat hozott az egész ország társadalmi-politikai életében. A fordulat elutasította és nagyrészt meg is semmisítette mindazt, ami a megelőző idősakra emlékeztetett („emlékezetvesztés”, „szervezett felejtés” politikája¹⁰ mindazzal szemben, ami nem illeszkedik az államhatalom ideológiai szerkezetébe). A forradalom előtti Juzivka alakjait nem lehetett az új társadalmi modellt és a bolsevik hatalom legitimálásának szolgálatába állítani, ezért a későbbiekben sem örökítették meg őket tárgyiasult formában.

A forradalom lesöpörte a térképet, és új lappal indult a történelem, s ennek az új történelemnek jelképekre, emlékművekre volt szüksége, hogy megerősítse az emberek tudatában a változásokat. Egyrészt a szovjet emlékművek a monumentális propaganda részeivé váltak, másrészt kellékei voltak az új állam által megörökölt anyagi-tárgyi világ forradalmi átalakításának. A polgárháborús időszak, a porig lerombolt város újjáépítése, a nehéz anyagi helyzet, az élelmezési gondok miatt sokáig fel sem merült az emlékművek kérdése. Az első emlékhelyek a tömegsírok voltak, ahová a sztrájkolókra leadott sortűzek áldozatait (1956-ig az útikönyvek az elkövetőket „a nép elenségeinek”, utána pedig „banditáknak” nevezték), az elesett milicistákat temették. A sírokhoz beton emlékjeleket állítottak, melyek a múlt rendszer áldozatainak emlékhelyévé transzformálódtak.

Az útikönyvek leírása szerint a városban az első emlékművet a szovjet időszak hírhedt alakjának, Féliksz Dzerzsinszkijnek állították, aki a szovjet politikai rendőrség megalapítója és első vezetője volt. Az emlékművet 1937-ben állították (abban az évben, amely bizonyos értelemben szintén

¹⁰ Коннертон, Пол: *Як суспільства пам'ятають...* i. m. 33.

jelképes, hozzá kötődik az emberek tudatában a saját néppel szembeni politikai repressziók kezdete). Az emlékműnek különleges a története. Eredetileg az akkori városközpontban állították fel, a Dzerzsinszkijről elnevezett parkban, amelyhez a Dzerzsinszkij utca vezetett. A város náci megszállása idején a városlakók életük kockáztatásával elrejtették az emlékművet. A felszabadulás után a mellszobor azonnal visszakerült a helyére. A gorbacsovi időszakban, amikor a társadalom „elkezdett emlékezni” mindarra a rosszra, amit a történelem során megélt, megjelentek a társadalomban a másként gondolkodók, a parkot és a teret átnevezték Tűzoltó térre (az első juzivkai tűzoltóállomás emlékére), de Dzerzsinszkij mellszobrát nem háborgatták, az a helyén maradt, műanyag hirdetőhengerbe zárva, melyek akkoriban ellepték a városnak ezt a részét.

1938-ban avatták fel Sztalinóban a sztratoszféra-kutató hősök – Petro Batenko, David Sztolbun, Jakiv Ukrajinszkij, Szerhij Kucsumov – emlékművét, akik azt tanulmányozták, hogyan hat az emberi szervezetre az alacsony nyomás és egy óriás léggömbbel Moszkva mellől felemelkedtek 12 kilométer magasra, ahol elvesztették az eszméletüket, s persze a léggömb feletti irányítást. A start helyétől több száz kilométerre elsodródtak, Sztalinónál nekiütköztek egy nagyfeszültségű vezetéknek és felrobbantak. Az emlékművet a szörnyethalt kutatók sírján állították fel, s mind a mai napig eredeti alakjában látható (több ízben restaurálták).

Az időszakban még egy sírhely vált emlékhellyé. 1943-ban Donbász szovjet felszabadítása során esett el Franc Hrinkevics ezredes, harckocsizó parancsnok. Osztágának katonái és tisztjei a sírján saját kezükkel építettek egy posztamenst és ráállítottak egy T-34-es tankot. Eredetileg a posztamensen ott volt az ezredes portréja, az 1960-as években azonban levették (kicszerelték a tankot is), és helyébe táblát tettek, melynek szövege: „Örök dicsőség a hősöknek, akik hazánk szabadságáért és függetlenségéért áldozták életüket (1941–1945)” (Hrinkevics elesése az emlékmű oldalán elhelyezett felirat emlékeztet). Megváltoztatták tehát az emlékmű üzenetét és kronológiai kötődését, és beleillesztették a „nagy honvédő háború” szovjet kánonjába. Az emlékmű minden nemzedéknek mást jelentett.

A szovjet időszakban az emlékmű rituális hely volt (virágok, koszorúk ünnepélyes elhelyezése, a pionírok avatása stb.), és éppen emiatt a gorbacsovi reformok időszakában, illetve az ország függetlenedése után elhagyatottá vált. Ez – együtt az emlékmű körüli misztifikációval (a portré eltűnése, a tank kicszerelése és a kronológia megváltoztatása) – először is a különböző nemzedékek számára különböző olvasatokat eredményezett, másodsorú további misztifikációra adott alkalmat (ilyen volt például az az eset, amikor a helyi

sajtóban egy képet közöltek a posztamensről, a tank nélkül; a képhez fűzött szöveg szerint a tankot ellopták, s valószínűleg eladták fémhulladéknak; a város lakói siettek megnézni, hogy valóban eltűnt-e a tank).

Egy harmadik emlékmű az időszakból, ami ma is áll, az Zoja Koszmo-gyemjanszkaja mellszobra. Nem volt köze a város történelméhez, nevelő cé-lzattal állították fel – az iskolák versengtek egymással, hogy a II. világháború idején a németek által halálra kínzott hős nevét viselhessék, és amelyik elnyerte ezt a jogot, kérte, hogy emlékművet állítsanak az iskola udvarára.

Az 1930-as és 1940-es években általában kevés emlékmű készült betonból, a nagy szegénység, a háborús viszonyok miatt. Az 1930-as években gipszből öntöttek „szovjet embereket” és állítottak a parkokba, terekre, a gyárak és üze-mek bejárataihoz és egyéb helyekre. Gipszből készültek ekkoriban V. I. Lenin és J. V. Sztálin mellszobrai és emlékművei is. Általában igen csekély művészi értékkel bírtak és az idő erősen megtépázta ezeket az alkotásokat. Sztálinóban az Artyom utcában még Sztálin életében állítottak neki emlékművet, ugyan-csak gipszből, amit aztán 1961-ben egyetlen éjszaka alatt eltüntettek a Sztá-lin-kultusz lerombolását célzó politikai akció keretében (a város lakói reggel már csak a friss virágágyra lettek figyelmesek a szobor hült helyén). Az idő-szak többi emlékműve a város területén a háborúban elesett katonák sírján lett felállítva, általában golyószóró, aknavető stb. formájában.

A következő időszakban – az 1950-es évek második felétől az 1980-as évek közepéig – az állam ideológiai ösztönzésre nyitott a társadalmi emlékezet-re. A szovjet ideológia eluralta a városi teret – a kilenc kerületből hét ma is szovjet pártvezető (Vorosilov, Kalinyin, Bugyonij, Kirov, Petrovskij, Lenin, Kujbisev) nevét viseli, egy a kultivált társadalmi identitásról – Proletár –, egy pedig a köztársaság fővárosáról – Kijevi kerület. Minden „nevesített” kerü-letben felállították a névadó szobrát, így lett emlékműve a városban 1951-ben Szemjon Bugyonijnak, 1953-ban Szergej Kirovnak (1961-ben megújították), 1963-ban Mihail Kalinyinnak, 1968-ban Grigorij Petrovskijnek, 1969-ben Valerian Kujbisevnek. Kliment Vorosilovnak, a központi kerület névadójának nem jutott fő hely a kerületben, két szovjet ideológus is megelőzte: a város központi szobrát 1967-ben állították fel és Lenint, a világproletariátus vezé-rét ábrázolta (az 1970-es évek elejére a városban és a megyében már több mint 160 szobra állt), és a Vorosilov kerület főutcájában, az Artyom utcában pedig a Donyec-medencéhez kötődő forradalmárnak, Fjodor Szergejevnek állítottak emlékművet (a pártban használt álneve: Artyom).

Ily módon a szovjet ideológia alapján kialakított emlékhelyek ugyanazon hierarchia szerint lettek kialakítva, ahogyan a Szovjetunió Kommunista Párt-ja is működött a demokratikus centralizmus elve alapján.

Ugyanebben az időszakban megy végbe az emlékezet tárgyiasult objektumainak szakralizálása. A városi térből kiszorítanak mindent, ami profán, hétköznapi, „saját”, „rokon”, „emberi”, „nem hivatalos”. Ez jól látszik abból, milyen sorrendben beszélnek az útikönyvek az emlékművekről. Az 1956-os útikönyvben a sorrend Tarasz Sevcsenko (félhivatalos, hiszen a dolgozó nép érdekeinek kifejezőjeként jelent meg, más kontextusban pedig neves ukrán költő), Vaszilij Bervi-Flerovszkij (közgazdász, szociológus, publicista a forradalom előtti időszakban, akinek emlékművét a déli autóbusz pályaudvar melletti sírján állították fel; a szemtanúk szerint a 3. számú iskola melletti temető felszámolásakor a hamvait nem szállították át az új helyre, csak a sír-emlékét; ráadásul vele egy sírban volt eltemetve a felesége, Hermione, aki osztozott vele a száműzetés és a börtön alatt; az obeliszkre az asszony nevét nem írták fel) és az elesett kommunárok és a sztratonauták sírjai, az 1970-es évek útikönyvei viszont V. I. Lenin, Marx Károly, Mihail Kalinyin, Féliksz Dzerzsinszkij és más pártemberek emlékműivel foglalkoznak.¹¹

Az egyszerű emberek sajátosan reagáltak erre a szakralizációra, amikor megpróbálták ebben a szakralitásban profán elemeket, a sematizált, konstruált szovjet hősökben valamiféle emberit találni. Példaként hozható fel Artyom emlékműve, amelyben minden donecki elsősorban az embert és nem a pártmunkást látja, vagy Alekszandr Puskin emlékműve, melynek köznapi neve „A fej”, rejtett utalásként a test nélküli emberre, aki nem mondott le a testi örömeiről és nyilvánvaló élvezettel írta le azokat.

1967-ben avatták fel a Donecket jelképező bányász-emlékművet. A bányászok a város domináns társadalmi-szakmai csoportját képezik. Az emlékmű társadalmi olvasata sokszintű: reakció a hivatalosságra – „Lenin kövel a kezében”, utalás a domináns státus elvesztésére és az anyagi helyzet rosszabbodására – „... és valaki beletette a követ a kinyújtott kezébe”.

Külön fejezetet képeznek a forradalmi és a háborús eseményekre utaló emlékművek. A bolsevik forradalom poetizálása, világtörténelmi eseménnyé nyilvánítása megkövetelte, hogy a történelmi emlékezet által legitimálják. Az 1950–60-as években egész sor emlékmű jelent meg az 1905–1907-es forradalommal, az 1917-es szocialista forradalommal kapcsolatban: az 1905-ös majális résztvevőinek emlékműve, az 1918-ban banditák, vöröskatonák és élelembehajtók által agyonlőtt békés polgárok emlékművei. Az 1960-as években a nagy honvédő háború résztvevőinek és áldozatainak állítottak em-

¹¹ Бахаев, Алексей: *Сталино сегодня и завтра ...; Памятные места Донбасса ...; Сталино. Справочник-путеводитель ...*; Шапиро, Владимир: *Вечно живые ...*

lékműveket: a koncentrációs táborban elpusztultak temetkezési helyén, annál a bányaknánál, melybe belelőtték az embereket stb.

Ugyanebben az időszakban Doneckben íróknak-költőknek is emeltek emlékművet: Tarasz Sevcsenkónak (1955), Iván Frankónak (1961), Makszim Gorkijnak, valamint három emlékművet Alekszandr Puskinnek (1957, 1963, 1969). Egyiküknek sem volt közvetlen köze a városhoz, sehogyan sem kapcsolódtak hozzá, éppen ezért nem tudtak rögzülni a kollektív emlékezetben, amely elsősorban a tapasztaltakból/átéltekből táplálkozik. Valamennyiüket az ideológiai konstrukció részeként azonosították. Tarasz Sevcsenko és Iván Franko nem az „ukránásgot”, hanem a dolgozó népet, Makszim Gorkij a proletár irodalmat képviselte, Alekszandr Puskin pedig az orosznyelvű (a szovjetunió népei közötti érintkezés nyelvén megszólaló) költészet klaszszikus csillagaként jelent meg.

A gorbacsovi reformidőszak teljesen kimaradt az emlékműállításból. A hangsúlyok gyökeres eltolódása, az egykori hősök megfosztása glóriájuktól, alternatív vélemények nyilvános megfogalmazása bizonyos tanácsatlanságot idézett elő azzal kapcsolatban, hogy az új körülmények között mit is kellene reprezentálniuk az emlékműveknek. A megelőző időszakban az emlékművek pontosan beleillettek az állam által konstituált ideológiai szerkezetbe és a mesterséges etnikai-társadalmi csoport, a „homo sovieticus”¹² kodifikált emlékezetét reprezentálták. Az új idők azonban megkövetelték az emlékművek átkódolását vagy új emlékművek állítását.

Az 1990-es évek végétől megjelenő új emlékművek sorozata az új társadalom sokrétűségét, egyes társadalmi csoportok lokális kollektív tudata és kollektív emlékezete reprezentálásának lehetőségét demonstrálták. A társadalom „visszaemlékezésének”¹³ is tanúi lehettünk, amikor a társadalmi emlékezet magába olvasztotta azt a múltat, amely korábban a hivatalos tértől kiszorított társadalmi csoportokban izolálódott.

Így többek között valamennyi donecki közös emlékezetének részeivé váltak az új emlékművek által az éhínség és a sztálini repressziók, az afganisztáni háború, a csernobili katasztrófa áldozatai, a represszió áldozatává vált másként gondolkodó Vaszil Sztusz költő és mások.

A város „visszaemlékezett” a szovjet időszak előtti történelmi gyökereire is – 2001-ben emlékművet állítottak a városalapító John Hughes walesi

¹² A fogalmat Alekszandr Zinovjev orosz filozófus és publicista tette népszerűvé 1982-ben ezzel a címmel megjelent könyvével. Angolul lásd. Aleksandr Zinovjev: *Homo sovieticus*. Grove/Atlantic, 1986. (A szerk.)

¹³ Коннертон, Пол: *Як суспільства пам'ятають...* i. m. 33.

vállalkozónak, a régió és a város fejlődését megalapozó acélgár alapítójának. Emlékművet állítottak Mihajlo Tugan-Baranovszkijnak, a forradalom előtti időszak neves közgazdászának, és nagyobb figyelmet szenteltek (írtak róla a sajtóban és szakkiadványokban) Vaszilij Bervi-Flerovszkij közgazdásznak, szociológusnak, közéleti személyiségnek, akiről korábban sem feledkeztek meg, de emlékműve gyakorlatilag észrevétlen maradt.

A visszaemlékezés gyakorlata és a korábban lokális csoportok emlékeztében izolált információk reprezentálása mellett az időszakban domináns jelenség a helyi történelemre, a helyi hősökre koncentráció – ilyen többek között Szerhij Bubka olimpiai bajnoknak még életében felállított szobra (1997), ugyancsak életében állítottak szobrot Joszif Kobzon táncdalénekesnek (amelyet azonban az útikönyvek nem említenek, valószínűleg azért nem, mert a doneckiek nem azonos módon viszonyulnak földijükhöz), s ilyen az Anatolij Szolovjanenkónak, a 20. század nagy tenorjának emlékműve is.

A történelmi emlékezetet visszavezetik egész a szkíta időkig – a városban szkíta kőbabákat állítottak fel, valamint emlékművet emeltek azon a helyen, ahol Borisz Mozolevszkij kijevi archeológus vezetésével, valamint a Donecki Állami Egyetem archeológus csoportjának közreműködésével megtalálták a világhíres szkíta arany nyakéket. (A szkíta-szarmata hagyomány nem csak az emlékművekben jelenik meg, hanem a kereskedelmi márkákon is előszeretettel használják a szkíta „állat stílus” motívumait.)

Az átmeneti időszakokban a társadalmakban azzal a problémával is szembe kell nézni, hogy a különböző nemzedékek között szakadék támad amiatt, hogy eltérőek az emlékeik.¹⁴ Ennek a folyamatnak számos jelét találni, ugyanakkor Doneckben arra is van példa, hogy a nemzedékek kompromisszumot tudtak kötni egymással – ez történt Volodimir Dehtarjov, a szocialista munka hősének, az Ukrajnai Kommunista Párt Doneck megyei bizottsága első titkárnak (1968–1976) emlékműve esetében. Annyira mély nyomot és jó emlékeztet hagyott maga után, hogy a Lemberg–Doneck: csoportos identitások és társadalmi lojalitások hierarchiájának szociológiai vizsgálata elnevezésű kutatás keretében a doneckiek az első három helyek egyikére sorolták az Ukrajna történelmében pozitív szerepet játszott történelmi személyiségek között. A város lakói közül senkinek nem volt kifogása, amikor 2002-ben felavatták a szobrát.

A fenti 2004-es kutatás szerint a doneckiek regionális identitása erősebb, mint az ukrán állampolgárság tudata. Ennek jeleit látjuk az emlékművekben is. Az ország függetlenné válása óta felállított emlékművek többsége helyi személyiségekhez és eseményekhez kötődik. Ezenkívül fontos szerepet tölt be a helyi

¹⁴ Uo. 17.

hagyományörzés (például 1999 óta a város napján minden évben megrendezik a kovácsok versenyét, s mára már mind a város lakosai, mind a turisták számára különleges látványosság a kovácsolt szobrok parkja). Figyelemre méltó, miként történik meg az emlékművek tartalmának átkódolása és a hangsúlyok áthelyezése a körülöttük zajló rituálék kapcsán. A szovjet időkben például a friss házások hagyományosan elmentek a Lenin térre és virágot helyeztek el az emlékmű talapzatánál. A reformidőszakban egyesek megtartották ezt a szokást, mások Tarasz Sevcsenko emlékművénél helyezték el virágaikat. Ma pedig egyre gyakrabban a kovácsolt szobrok parkjába vezet a friss házások első útja (ahol hatalmas mérlegen lehet lemérni a házaspár mindkét tagjának súlyát és ennek alapján megállapítani, kinek lesz nagyobb súlya a családban, vagy csókolózni lehet a homokóra alatt, amely két óra alatt pereg el, s amelyik pár ennyit bír csókolózni, annak házassága örökké fog tartani).

És végezetül még egy megfigyelés, amely szembeütő. A szovjet időkben kizárólag férfiak képviselték a múltat, erősítve a regionális mentalitás patriarchális jellegét. A patriarchális jelleg szorosan összefüggött a szovjet ideológiával: a vezér, a gazda alakját kultiválta, aki irányít és fenntartja a rendet az országban és a családban; a lemondás az erotikáról, a szexualitásról, az elvtársnő, a harcostárs alakjának megteremtése (azaz a maszkulin nőtípus kultiválása). A sok emlékmű között mindössze két perszonalizált nőt találunk, akik közül az egyik a sors iróniájaként „soha nem hagyta el a házat”. Az egyik Zoja Koszmogyemjanskaja, akinek szobrát egy iskolaudvaron állították fel, a másik Nagyezsda Krupszkaja, akinek szobrát a róla elnevezett könyvtár halljában állították fel, majd az első és a második emelet fordulójába költöztették, onnan pedig a negyedik emeletre vitték, ahol a legkevesebb látogató jár, s ráadásul úgy helyezték el, hogy a szobor háttal van azoknak, akik felfelé mennek a lépcsőn. Van egy harmadik szovjet emlékmű is, amelyről elmondható, hogy „nőies”: a törekeny medika alakja az orvosi egyetem udvarán. Ez az aránytalanság nem csak a konkrét emlékművekben tapasztalható, hanem a leírásokban is. Az 1950-es évekig a kiadványokban Doneck történelmével kapcsolatban nőket csak a nagy honvédő háború időszakában földalatti csoportjainak tagjai vagy a forradalmárok között emlegettek, utána viszont teljesen kimaradtak az útikönyvekből.

Következtetések

1. Egy „idegen” város emlékművei, ha azok nem univerzális információ hordozói, megfajthatatlannak az emberek számára. Ebből a szempontból az a szovjet gyakorlat, hogy Szovjetunió-szerte egyforma, sokszorosított emlékműveket állítottak fel, ez olyan közösségépítés célját szolgálta, amely közösség tagjai azonos információkkal rendelkeztek, s így a nagy egész részeinek érezhették magukat.

2. A totalitárius rezsimnek jellemzője az „emlékezetvesztés”, a „szervezett felejtés” gyakorlata, amikor az emberek emlékezetéből kitörlik a múlt bizonyos eseményeit, ha azok nem illeszkednek az ideológiai szerkezetbe és nem szolgálják a fennálló politikai rendszer legitímálását.

3. A kollektív emlékezet ideológiai konstruálásában az emlékművek ennek az ideológiának a térbeli-időbeli koordinátákhoz kötését segítik.

4. A társadalom ideológiai befolyásolása hatására a városi térből szinte eltűnnek (vagy láthatatlanná válnak, mert elhallgatják őket) azok az emlékművek, amelyek valami profán dolgot reprezentálnak szemben a domináló szakrális, hivatalos tartalommal.

5. A profán tartalmak kiszorítása ahhoz vezethet, hogy az emberek a szakralizált hivatalos alakokban kezdik el keresni a profán elemeket.

6. A szovjet ideológia, amely a patriarchalizmust, maskulinizmust, *az országnak vezére, a családban gazda* elveket kultiválta, hozzájárult a nők kiszorításához a történelmi múlt konstrukciójából, a történelmi emlékezetből.

7. Átmeneti időszakokban, amikor a társadalom a továbblépés új útjait keresi, az emlékművek reprezentálni kezdik a megjelenő új társadalmi csoportokat is, valamint megindul a régi emlékművek átkódolása.

8. Az állami ideológia és a társadalmi emlékezet változását jelezheti az emlékműveknek a központból a perifériára kerülése vízszintes mozgása (mint Makszim Gorkij emlékműve esetében) vagy a függőleges mozgás (mint Nagyvezsda Krupszkaja emlékműve esetében) eredményeképpen.

9. Amikor nincs jelen az erőszakolt felejtés és hangsúlyáthelyezés politikája, akkor megnyílik a lehetőség arra, hogy a különböző társadalmi csoportok kollektív emlékezetének azok az elemei is megjelenjenek a nyilvános térben, amelyeket korábban az ideológiai befolyás izolált vagy igyekezett elfeledtetni.

10. Azokban az országokban, ahol a nemzetállami identitás kialakulásának folyamata még nem záródott le, a politikai identifikáció elsősorban az egyes régiókban mehet végbe, mégpedig az emlékművek és a hozzá kapcsolódó információk, gyakorlatok és rituálék által.